

יד
מהר"ע

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

נמסר במוצ"ש"ק
כי תצא
אלול ה'תשע"ד ב'שכ"ה
בבית המדרש "פעולת צדיק"
בני ברק

נושאי השיעור:

ענין השמחה בחודש אלול על האפשרות לחזור בתשובה.
ביאור דברי הגמרא בקידושין דף מ' ע"ב בעניין מי שהיה צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה, וכן ההיפך, ובמי שתוהה על הראשונות, וביאור דברי הרמב"ם בהלכות תשובה הנוגע לעניין זה.
מאיזה גודל השופר כשר, כיצד משערים זאת, טפח וייראה לכאן ולכאן, ועוד חקירות ופרטי דינים, דברים בעניין השופר התימני המסולסל, ומה הפירוש "תקע בשופר גדול וכו'".
האם הקב"ה יתקע בשופר גדול לחירותינו, או שהוא ישרוק?
השלמה מהשיעור הקודם בעניין האם מותר לאדם לשבח ארץ מארצות חוץ לארץ, שהיא יותר טובה מארץ ישראל.
מדוע ההלל "זהללויה וישרוק וכו'" מתחיל באות וא"ו, שלא כבשאר ההללות שבדיואן.
השלמה בעניין נוסח ברכת תקע בשופר וכו' לקבץ את כל גליותינו, ומה באה לרבות המלה "כל".
תוספת דברים בעניין הזכרת שמה של אשת הס"מ, דהיינו לילי"ת.
דברי מרן שליט"א בשבח הספר "יום השביעי" על הלכות מוקצה, מאת המחבר הרב הגאון משה רצאבי שליט"א.

כל הזכויות שמורות

יוצ"ל ע"י מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק
טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741
דוא"ל: yad@maharitz.co.il

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:
קול יהודי תימן – 058-7020222
קול הלשון – 03-6171031
מספר השיעור במערכת קול הלשון – 396
מספר השיעור בדיסקים – 271

השיעור מוקדש לעילוי נשמת
הרב הגאון שלמה בן מארי שְׁפָר יגאלי זצוק"ל.
נלב"ע בשבת קודש פרשת כי תצא ה'תשס"ז לב"ע
ב'שי"ח לשטרות, תנצב"ה.

השיעור מוקדש לע"נ ידידנו אלופנו ומיודענו, הרב הגאון שלמה בן מארי שְׁכַר יגאלי (גרופי) זצוק"ל. היארצייט שלו היה בשבת קודש זו, תנצב"ה. הוקדש על ידי בנו, ידידנו הרב שילה הי"ו. ברוך ה', זהו אחד מהארזים שהוא נטע, אבל חושבני שהוא הארו העיקרי, המפיץ את תורת מהרי"ץ זיע"א בפרט, ומסורת יהדות תימן בכלל, לעורר ישנים מתרדמתם, 'עורו עורו ישנים'. ירבו כמותו בישראל, אכי"ר.

ענין השמחה בחודש אלול על האפשרות לחזור בתשובה.

כמה אנו צריכים לשמוח הרבה, כאשר מגיע חודש אלול, מגיעים וממשמשים הימים הנוראים. למרות שהדבר מפחיד, וישנו מורא ופחד. אמנם לאחר מכן, מגיע חג הסוכות זמן שמחתנו, רק אח"כ יגיע, ולבסוף חג שמחת תורה, שאז נעלה לשיאים גבוהים. אבל מ"מ עצם הדבר, שישנה אפשרות לאדם לחזור בתשובה, הדבר לכשעצמו צריך לשמח את האדם שמחה מלאה. כיון שמצד הדין, לא היתה צריכה להיות האפשרות לחזור בתשובה.

כידוע ומפורסם בספרי המוסר, בעיקר ובפרט בספר מסילת ישרים להרמח"ל, זהו כמהר"ר משה חיים לוצאטו זצוק"ל, אשר כותב שם בפרק רביעי כך, כי לפי שורת הדין ממש, היה ראוי שהחוטא יענש מיד תכף לחטאו, בלי המתנה כלל, וגם שהעונש עצמו יהיה בחרון אף, כראוי למי שממרה פי הבורא יתברך שמו, ושלא יהיה תיקון לחטא כלל. אילו בשמים היו הולכים רק לפי מדת הדין, לא היה שייך לתקן את החטאים. אם האדם עשה עבירה, מה פתאום שתהיה לו אפשרות לחזור בתשובה?

כי הנה באמת, איך יתקן האדם את אשר עיות, והחטא כבר נעשה? הרי שרצח האדם את חברו, הרי שנאף, איך יוכל לתקן הדבר הזה? היוכל להסיר המעשה העשוי מן המציאות. וכי הוא יחיה את המת, וכו'? אמנם, מדת הרחמים היא הנותנת הפך השלשה דברים שזכרנו. דהיינו, שיתן זמן לחוטא ולא

יכחד מן הארץ מיד כשחטא, ושהעונש עצמו לא יהיה עד לכלה, ושהתשובה תינתן לחוטאים בחסד גמור, שתיחשב עקירת הרצון כעקירת המעשה.

הגדרת התשובה היא, כאשר האדם מתחרט ומצטער על כך שחטא, אינו רוצה את החטא, אזי כיון שהרצון נעקר, ממילא הקב"ה מחשיב זאת, כי כביכול גם המעשה נעקר. למרות שבעצם, בפועל המעשה לא נעקר, הוא נשאר כמות שהוא, לא חל בו שום שינוי. אבל כפי שאם האדם נדר או נשבע, והוא מתחרט חרטה מעיקרא על כך שנדר או שנשבע, אפילו שכבר נדר ונשבע, אולם כיון שהוא מתחרט ואינו רוצה בכך, נחשב כי כביכול הדבר לא היה. כך הקב"ה במדת רחמיו וחסדיו יתברך, נתן לנו זאת באופן מיוחד. זהו חסד ורחמים, המיוחדים לעם ישראל.

כיון שלאומות העולם, לא מועילה התשובה. אמנם חז"ל מביאים דוגמא מאנשי נינוה, אבל כידוע, ישנם הרבה חילוקים בכך. אכן שייכת תשובה אצל אומות העולם, אבל אין מה להשוותה כלפי עם ישראל. כאשר עם ישראל חוזרים בתשובה, וכן אם האדם היהודי חוזר בתשובה כראוי, אזי החטא נמחק. אולם אצל אומות העולם, החטא אינו נמחק. אמנם אינם מקבלים עונש על חטאם, אבל החטא נשאר קיים. ואם הם או הוא יחזור לסורו, אזי הקב"ה יפקוד בעת, גם את מה שחטאו מקודם, כיון שהחטא עדיין נשאר קיים וכו'. והמבי"ט מדבר על כך באריכות בספר בית אלדים ושער התשובה פרקים י"ג י"ד, וגם אנחנו בעניינינו בנפלאות מתורתך הרחבנו ומצאנו כי ישנם כמה וכמה חילוקים. אבל זהו החילוק העיקרי, לפי מה שנלע"ד בעת.

דבר זה שאמרנו למעלה בשם הרמח"ל, כותב כבר השל"ה בספרו שער בית הבחירה. זאת בכדי להביין, כיצד מועילה התשובה? הרי אם האדם חילל שבת רח"ל, וכעת הוא חזר

שערי יצחק – השיעור השבועי

וכן ההיפך, ואפילו רשע גמור כל ימיו, ועשה תשובה באחרונה, אין מזכירים לו שוב רשעו. שנאמר (יחזקאל ל"ג, י"ב) ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו. אין המדובר כאן, כאשר האדם תיכנן כך מתחילה, לחזור בתשובה בסוף ימיו. כיון שכתוב, כי מי שאומר 'אחטא ואשוב', אין מספיקין בידו לעשות תשובה. אלא הכוונה היא, לאדם שהיה רשע, ויום אחד הוא החליט לתקן את עצמו. הדבר לא היה אצלו בתכנית. דהיינו, מצידו הוא היה נשאר רשע, עד הרגע האחרון. אבל הוא זכה, וחזר בתשובה. א"כ, לא מזכירים לו כלום, ונמחקו כל העבירות שעשה. זהו פסוק במפורש, באותו המקום בספר יחזקאל, זרשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו.

שואלת הגמרא, וניהוי כמחצה עונות ומחצה זכיות? הדבר אינו מובן. אם האדם היה צדיק כל ימיו, אמנם בסוף הוא עשה עבירות, אבל מדוע נמחקו לו כל המצוות שעשה? וכן, אם היה רשע כל ימיו, וכעת חזר בו, ועשה מצוות, מדוע כל העבירות נמחקו לו? היה צריך להיות, שזהו חצי חצי. למה הדבר כה קיצוני? אמר ריש לקיש, בתוהא על הראשונות. מפרש רש"י, מתחרט על כל הטובות שעשה.

אני מעצמי הסברתי מקודם, כי שאלת הגמרא היא, גם לגבי אדם שהיה רשע כל ימיו. ואכן אולי צריכים לדייק בכך, מדוע רש"י אינו מסביר כן? רש"י, אינו מסביר כפי שאמרתי. לפי רש"י, מי שיעיין שם, יראה כי השאלה היא רק על הרישא, דהיינו לגבי הצדיק שמרד באחרונה. משמע, כי לגבי הרשע שחזר בתשובה, זאת אינה שאלה, מדוע שלא יהיה מחצה על מחצה. וצ"ע. בכל אופן, לגבי הצדיק, בודאי שזאת שאלה.

כי כך מפרש רש"י, צדיק שמרד, כמחצה עונות וכמחצה זכיות. ולמה איבד את הראשונות? אלא עונה ריש לקיש, כי המדובר בתוהא על

בתשובה, לא תעזור תשובתו בבית דין של מטה. וכן לגבי רציחה, וכדומה. בכל עבירה שיש בה עונש, בית דין של מטה לא יסתכלו בכלל על כך, שהאדם הזה חזר בתשובה. אומר השל"ה בהגהה כך, הישוב השבת שחילל, משומר? אם הוא חילל שבת, הדבר נגמר, אין כבר מה לעשות. או תשוב נפש הנרצח, כשישוב? [וכ"כ בספר העיקרים (מאמר ד' פכ"ז). הערת העורך].

ישנם כל מיני הסברים, להבנת עניין זה. אבל באופן כללי, זהו מחסדיו הגדולים של הקב"ה יתברך עלינו. לכן אנו צריכים להיות שמחים ומאושרים, כאשר מגיע חודש אלול. לדעת לנצל את הזמן, ולא להיכנס ללחץ. לפעמים ישנם אנשים, אשר רוצים שהזמן כבר יעבור, ושהדבר הזה ייגמר. אבל אדרבה, בכל יום צריך לשאוב ולשאוף, ולהתקדם ולהתעלות.

לצערי כבר שמעתי מאדם אחד, אשר הוא היה כבר בגיל שמונים או יותר, והוא אומר, אינני מרגיש שהשתנית. הוא כבר זקן, בסוף ימיו, כבר תשש כוחו, והוא בעצמו אומר כך, מתלונן. אינני מרגיש שהשתנית. מה שהיה, זהו מה שנשאר. נו, למה לחכות לגיל כזה, שאין כבר מה לעשות חלילה. כאשר האדם איננו עובד על עצמו ואינו משתפר? הדבר הוא בידינו.

ביאור דברי הגמרא בקידושין דף מ' ע"ב בעניין מי שהיה צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה, וכן ההיפך, ובמי שתוהא על הראשונות, וביאור דברי הרמב"ם בהלכות תשובה הנוגע לעניין זה.

הגמרא במסכת קידושין (דף מ' ע"ב) אומרת כך, ר"ש בן יוחי אומר, אפילו צדיק גמור כל ימיו, ומרד באחרונה, איבד את הראשונות. שנאמר (יחזקאל ל"ג, י"ב) צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו. אדם שהיה צדיק כל ימיו, ובסוף מרד, לא יעזור לו כלום.

הראשונות. מפרש רש"י, מתחרט על כל הטובות שעשה. לאדם הזה, לא מגיע כלום על כל המצוות שעשה.

וכך כותב רבינו הרמב"ם בהלכות תשובה. לגבי העניין של־רשע, הוא כותב זאת בכמה מקומות. ולגבי הצדיק, הוא כותב זאת במקום אחד. ונלך לפי הסדר.

הרמב"ם כותב [בפ"א מהל' תשובה הל"ג] כך, התשובה מכפרת על כל העבירות. אפילו רשע כל ימיו, ועשה תשובה באחרונה, אין מזכירין לו שום דבר מרשעו. שנאמר, ורשעת הרשע לא ישל בה ביום שובו מרשעו.

בפרק שני [הלכה א'] כותב הרמב"ם כך, אי זו היא תשובה גמורה וכו', ואם לא שב אלא בימי זקנותו, ובעת שאי אפשר לו לעשות מה שהיה עושה, אם האדם כבר חלש, לא שייך שהוא יעשה את אותה העבירה, ובכל זאת הוא מתחרט, אף על פי שאינה תשובה מעולה, מועלת היא לו, ובעל תשובה הוא. אפילו עבר כל ימיו, ועשה תשובה ביום מיתתו ומת בתשובתו, כל עונותיו נמחלין. שנאמר, עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים ושבו העבים אחר הגשם (קהלת י"ב, ב'), שהוא יום המיתה. מכלל שאם זכר בוראו, ושב קודם שימות, נסלח לו.

ובפרק ג' [הלכה ג'] כותב הרמב"ם, כל מי שניחם על המצוות שעשה, ותהה על הזכיות, ואמר בליבו זומה הועלתי בעשייתן, אולי לא עשיתי אותן. הסגנון כאן, קצת אינו מובן, אולם כך הגירסא בכתב־יד המדוייקים. אולי נסביר זאת בהמשך. אבל בד"כ בדפוסים הרגילים כתוב, 'הלוואי לא עשיתי אותן, והדבר יותר מובן. הרי זה איבד את כולן, ואין מזכירים לו שם זכות בעולם. בגירסאות אחרות כתוב, 'שום זכות בעולם'. שנאמר, וצדקת הצדיק לא תצילנו ביום רשעו (יחזקאל ל"ג, י"ב). זאת

טעות, בפסוק כתוב 'ביום פשעו'. אין זה, אלא בתוהה על הראשונות. והם הם דברי הגמ' בקידושין, שהבאנו מקודם.

ובסוף פרק שלישי, אחרי שהרמב"ם מביא את עשרים וארבעה הדברים, המעכבים את התשובה. כתב אלו דברים, שהעובר עליהם, 'אין לו חלק לעוה"ב' ח"ו. כגון, המלבין פני חבירו ברבים, והמבזה תלמיד חכם וכו'. אומר הרמב"ם בסוף, על מי אני אומר, כי אין לו חלק לעוה"ב? במה דברים אמורים, שכל אחד מאלו אין לו חלק לעוה"ב, כשמת בלא תשובה. אבל אם שב מרשעו, ומת והוא בעל תשובה, הרי זה מבני העולם הבא, שאין לך דבר שעומד בפני התשובה. אפילו כפר בעיקר כל ימיו, ובאחרונה שב, יש לו חלק לעולם הבא. שנאמר, שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו (ישעיהו נ"ז, י"ט).

הגאון רבי אלחנן וסרמן הי"ד, בסוף ספרו 'קובץ הערות' על מסכת יבמות, מביא 'דוגמאות לבידור אגדות על דרך הפשט', ושם הוא שואל שאלה על הספר מסילת ישרים שהבאנו. הרי בעל מסילת ישרים אומר, כי התשובה, היא חסד מאת הקב"ה. מצד הדין, לא צריכה לעזור התשובה.

דהיינו, אם האדם חטא, הוא צריך לקבל את עונשו. מה שאח"כ הוא יסתגף ויתחרט ויבכה, מצד הדין, הדבר לא היה צריך לעזור. אבל בכל זאת, הקב"ה עשה איתנו חסד, ובפרט לעם ישראל, כפי שאמרנו מקודם, והוא מקבל את התשובה. עד כדי כך, שהחטא אפילו נמחק. כמו שנאמר, 'יִי? יִי? אֵל רַחוּם וְחַנוּן וְגו' ושמות ל"ד, וי, אני הוא קודם שיחטא האדם, ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה [ראש השנה דף י"ז ע"ב]. כאשר האדם מבקש סליחה, אזי הקב"ה מתנהג עמו, כפי שהיה מקודם.

שערי יצחק – השיעור השבועי

הדבר מצד הדין. א"כ, מדוע אם הרשע מתחרט על עוונותיו, הדבר אינו מועיל מצד הדין, אלא רק מצד החסד? מאי שנא?

וזה לשון הגר"א וסרמן, כתב במסילת ישרים פרק ד', כי לפני שורת הדין ממש, היה ראוי שלא יהיה תיקון לחטא כלל וכו', הוא מביא את הדברים שאמרנו מקודם. מבואר מדבריו, שמצד הדין, חרטה אינה עוקרת את המעשה, אלא לפנים משורת הדין.

וקשה טובא, מהא דאיתא בסוף פרק קמא דקידושין, אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה, איבד את זכותו וכו', ומשני, אמר ר"ל בתוהא על הראשונות. ומבואר, דחרטה עוקרת מצוות, וע"כ מצד הדין הוא, וא"כ למה לא תועיל חרטה מצד הדין לעקור עוונות?

ושאלתי דבר זה מכבוד קדושת מרן בעל מרן חפץ חיים (שליט"א) [זצ"ל], והשיב וכו'. הוא הרי היה תלמידו, והח"ח השיב לו על כך. הוא עושה חילוק, בין תשובה מאהבה, לתשובה מיראה, אולם לא ניכנס לכך. ישנו כאן פלפול שלם, על כל הנושא הזה.

ואני עפר רגליהם, נראה כי הם נכנסו כאן לדוחק גדול. לפענ"ד, התשובה היא פשוטה מאד. ישנו הבדל, בין בי"ד של מעלה, לבין בי"ד של מטה. דהיינו, אם נביא אדם, אשר עשה כל ימיו חסדים וטובות, דברים שבין אדם לחבירו, עזר למסכנים ולנוזקים, ואח"כ בגיל תשעים הוא אומר, חבל על כל מה שעשיתי, סתם בזבזתי כסף, איבדתי את חיי לריק. וכי מישהו יחשוב לתת לו פרס על כל מה שעשה? וכי יבואו ויגידו לו, תראה, עשית טוב לאנשים, עזרת להם, הצלת חולים, מי יודע מה היה מצבם בלעדיך, וע"כ אנחנו רוצים לתת לך פרס? בודאי שלא יאמרו לו זאת. אכן, הוא עשה הרבה דברים טובים, אי אפשר לעקור את המעשים שעשה, נתן כסף למסכנים ולנוזקים, והוא גם לא מבקש שיחזירו לו את הכסף, הוא

הרי בד"כ, אם שני אנשים שהיו חברים, רבו ביניהם, ואחר כך הם התפייסו, מ"מ הדבר אינו אותו הדבר כפי שהיה מקודם. הכי הרבה, הם כבר לא במריבה. אבל, כבר חל שינוי. אולם לגבי הקב"ה כתוב, י"י י"י. כפי שהיה מקודם, כמו שאהבתי אותך מקודם, כך אני אוהב אותך גם אחרי החטא. אין שום שינוי. הדבר הפלא ופלא. וזאת, כיון שהקב"ה רוצה, כי בני האדם ישובו בתשובה. אם ח"ו הקב"ה היה מונע את דרכי התשובה, אזי האדם היה אומר, טוב, 'כאשר אבדתי אבדתי, בשביל מה לי לתקן דרכי? וממילא, הוא ימשיך במעשיו הרעים, חלילה.

שואל הגר"א וסרמן, הרי הגמ' בקידושין [שם] אומרת, ר"ש בן יוחי אומר, אפילו צדיק גמור כל ימיו, ומרד באחרונה, איבד את הראשונות. שנאמר (יחזקאל ל"ג, י"ב) צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו. כיון שהוא תוהה על הראשונות, וכפי שפירש רש"י, שהוא התחרט וניחם עליהם. דהיינו, הצדיק הזה, עשה צדקות בכל ימי חייו, במשך תשעים שנה הוא עשה חסדים ומצוות בלי סוף וללא גבול. וביום האחרון, או בשעה האחרונה, לפני שהוא מת, התחרט עליהם, אזי אין לו כלום, והכל נמחק. לכאורה, מדוע הדבר כן? למה כיון שהוא התחרט, הדבר מוחק לו את כל המצוות? וכי זהו הדין? כך ההגיון?

וישנה נקודה נוספת, שהגר"א וסרמן לא הסביר אותה, אולם חושבני כי צריך להוסיף זאת. דהיינו, שם בספר יחזקאל, כביכול הקב"ה מתווכח עם ישראל. הקב"ה אומר, הַדְרִפִּי לֹא יִתְּבוּ, הֲלֹא דְרִבְכֶם לֹא יִתְּבוּ (יחזקאל שם). הקב"ה אומר, כי מה שאתם אומרים, כי זהו נגד השכל. אדרבה, מה שאני אומר, כך צריך להיות, גם לפי השכל האנושי. הדעת נותנת כן, וכך צריך להיות מצד הדין.

א"כ אתה רואה, כי ע"י שהאדם נתחרט על המצוות שעשה, נמחקו לו כל המצוות, וכך

גם אינו יכול לבקש זאת. כל החסדים שהוא עשה, הם בודאי מעשים שכבר נעשו. אולם היום אתה רואה, שהוא בז למעשים הללו. וכי יש למישהו סלקא דעתך, לתת לו פרס על כך? אם כן, זה מה שטוען הקב"ה. 'צדקת הצדיק, לא תצילנו ביום פשעו'. כך לפי השכל, אפילו השכל הפשוט של בני האדם. גם במשפט בני האדם, הדבר הוא כך. אולם אם האדם עשה עבירות, הרג אנשים רח"ל, או הזיק להם, וכעת הוא בא ואומר, שהוא חוזר בתשובה, הדבר לא יעזור לו. כך לפי שכל בני האדם. אי אפשר להגיד, כי בגלל שהוא מתחרט כעת על כך, אזי אנחנו נוותר לו.

ואם תאמר, הרי פועל שבנה בניין, עשה עבודה קשה במשך כמה חדשים, עבד ועבד ולא קיבל על כך משכורת, אמרו לו שישלמו לו על כך בסוף, ובסופו של דבר הוא אומר, אני מפסיק ואינני גומר את העבודה, אינני משלימה, הוא הפסיק את העבודה לקראת הסוף. והוא מוסיף ואומר, אני מתחרט בכלל, על כל מה שעשיתי. האם מגיע לו כסף על מה שעשה עד כה, או שלא? בודאי שמגיע לו. אמנם לא מגיע לו את התשלום המלא, אבל מגיע לו שכר על מה שכבר עשה. א"כ צריכים להבין, מה הוא החילוק? מדוע לגבי האדם שעשה עבודה, אמנם הוא לא השלים אותה, ואפילו מתחרט על מה שעשה, אבל המעשה כבר עשוי, אזי מגיע לו שכר על כך. ואילו בנ"ד, הדבר אינו כן?

אלא, שהדבר אינו דומה. האדם שעשה עבודה, ומגיע לו שכר על עבודתו, בודאי שישלמו לו על כך, אפילו שהוא התחרט על כך, ואפילו שהוא לא גמר את העבודה, ישלמו לו כפי מה שהוא עשה. אבל בנ"ד, הרי אנחנו מצווים לעשות מצוות. עלינו לדעת, כי השכר שאנחנו מקבלים על המצוות, אמנם 'שכר מצוות בהאיי עלמא ליכא', אבל מה שאכן מקבלים, מה ששייך לקבל בעולם הזה, וכן מה ששייך לקבל בעולם הבא, הדבר אינו מגיע לנו מצד הדין. התשלום עבור המצוות, זהו חסד מאת הקב"ה.

מהרי"ץ זיע"א כותב זאת בעץ חיים ובפיוט יגדל, דף ק"י ע"ב. הרי כתוב בפיוט, גומל לאיש חסד כמפעלו, נותן לרשע רע כרשתו. ישנה גירסא, 'גומל לאיש חסיד כמפעלו'. וההמשך, 'נותן לרשע', אולי הם יגידו 'לרשע רע'. לפי שיטתם, אינני יודע כיצד הם יגידו. אבל אנחנו גורסים, 'גומל לאיש חסד כמפעלו'. או אפשר לומר, 'גומל לאיש חסד כמפעלו'. 'נותן לרשע, רע כרשתו'.

כותב מהרי"ץ כך, חסד, כן הגירסא. ולא גרסינן 'חסיד'. והוא לשון הפסוק ותהלים ס"ב, 'ג, ולך אֲדַנִּי חֶסֶד כִּי אַתָּה תִשְׁלַם לְאִישׁ כְּמַעֲשָׂהוּ. והכוונה, כי אין מן הראוי ולא מן הדין לשלם שכר לאיש העושה טוב, כי מוכרח וחייב הוא לעשות רצון יוצרו כעבד לאדונו, ודי לו שיתקבל ברצון. דהיינו, כאשר האדם עושה מצוות, מצד הדין אינו צריך לקבל עליהם שכר. זהו כמו עבד שמכרו אותו, אשר מחובתו לעבוד את העבודה. אמנם, הוא חי אצל האדון, אבל בודאי שלא מגיע לו תשלום או שכר על עבודתו. האדון צריך לתת לו, רק כדי מחייתו, שיאכל וישתה ע"מ שלא ימות, אבל לא מגיע לו תשלומין, משכורת על עבודתו. א"כ בעצם, כך היה צריך להיות גם איתנו. הקב"ה ברא אותנו, וצוה אותנו לעשות כך וכך, ואנו מחוייבים לעשות כן, כעבד לאדונו.

והנה אומר לנו הקב"ה, כי אם תעשו מצוות, תקבלו על כך שכר. ולא די זה, אלא שהקב"ה מתחסד ועושה לפנים משורת הדין, ומשלם לאיש טוב כמעשה הטוב. ולזה אמר הפסוק, 'כי אתה תשלם לאיש כמעשהו'. זה מחסדך הטוב, מצד החסד הגמור, לא מן הדין. וזהו ולך י"י חסד, כי אתה תשלם לאיש כמעשהו. זה שאתה נותן לו טוב, זאת היא החסידות.

א"כ יוצא כך. אכן אם האדם עבד, ולא גמר את עבודתו, ואפילו אם הוא התחרט על העבודה, הדבר אינו משנה, את התשלום הוא צריך לקבל, עבור העבודה אשר עשה. העבודה

שערי יצחק – השיעור השבועי

אלא צריכים לומר, כי הרמב"ם הולך ומוסיף, הוא מצרף כאן כמה דברים. דבר ראשון, אותו אדם 'מתחרט על המצוות שעשה'. חבל לו שהתפלל, חבל שהניח תפילין, חבל שקם לאשמורות, היה עדיף לו להמשיך לישון במטה. דהיינו, הוא מצטער על כך. אח"כ, הוא 'תוהה על הזכות'. על הזכות והמעלה שנתקבלה לו בגלל כל מצוה ומצוה. תכף נראה יותר במדויק, מה הפירוש 'תוהה'. ואח"כ, 'זאמר בלבו ומה הועלתי, האות וא"ו במלה 'זמה', מחברת בין הדברים. דהיינו, זה לא רק מה שאמרנו מקודם, אלא בנוסף לכך, הוא כעת מוסיף חטא על פשע. ומה יצא לי מכל הדברים הללו? וכי הרווחתי מכך?

'אולי לא עשיתי אותן'. לכאורה, לפי גירסת הספרים הגורסים 'הלואי לא עשיתי אותן', הדבר יותר מובן. ממשך הרמב"ם ואומר, 'הרי זה איבד את כולם, ואין מזכירין לו שם זכות בעולם, שנאמר 'צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו', אין זה אלא בתוהה על הראשונות.

בא ספר בארות המים [בפירושו על הרמב"ם הלי' תשובה, דף ע"ה ע"א], והוא שואל שאלה על הרמב"ם. מדוע הרמב"ם אומר, כי המדובר על האדם הצדיק, אשר היה כל ימיו צדיק, ובסוף הוא מתחרט על מעשיו? לכאורה מלשון הגמרא, 'זמרד באחרונה', משמע כי הוא נהיה רשע. דהיינו, שהוא עושה עבירות ממש. כך הוא שואל, איכא למידק, דלמה לא כתב הרמב"ם מי שניחם על המצוות ומרד באחרונה, דהיינו שחטא ועבר עבירה אחת, אפילו הכי איבד את הראשונות, ולא הוי אפילו כמחצה עוונות ומחצה זכיות, כמו שכתוב בגמרא. הרי לפי הגמ' משמע, כי המדובר במי ש'מרד באחרונה'. דהיינו, שהוא עשה עבירות. ואילו הרמב"ם מדבר, רק על מי שכך מדבר או חושב בליבו?

והוא מוסיף עוד, וכן משמע מלשון הפסוק, 'וצדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו',

קיימת, הבניין קיים, נהנים ממנו, וכדומה. אבל אנחנו מדברים, על גדרים אחרים, שאפילו לפי שכל בני האדם, לא מגיע לו תשלום על כך.

נחזור לדברי הרמב"ם [פ"ג מהל' תשובה הל"ג], ונדייק את לשונו, כל מי שניחם על המצוות שעשה, ותהה על הזכות, ואמר בליבו 'זמה הועלתי בעשייתך, אולי לא עשיתי אותן'. לכאורה, מה הפירוש, 'אולי לא עשיתי אותן'? וכי מדובר באופן שישנו ספק, האם הוא עשה את המצוות, או שמא לא עשה אותן? הדבר אינו מובן.

ישנו פסוק שכתוב אצל בלעם, אולי נִטְתָּה מִפְּנֵי, כִּי עָתָה גַם אֶתְּכָה הַרְגָתִי וְאוֹתָהּ הַחַיִּיתִי [במדבר כ"ב, ל"ג], רש"י שם אומר, כמו לולא. פעמים ש'אולי' משמש בלשון לולא. אבל חושבני, כי הדבר אינו מתיישב בנ"ד. כי מה פירוש המלים, 'לולי לא עשיתי אותן'?

ולדעת הרד"ק בספר השרשים, שורש אלה, פירוש הפסוק אולי נטתה וגו' הוא כפשוטו, שאם היתה נוטה מפני, והולכת בדרך, אילולי נעצרה, אזי גם אותכה הרגתי וגו'.

בכל אופן, אם ניקח את המלים כפשוטן, הרמב"ם אומר לנו כאן חידוש גדול. המדובר על האדם אשר מסתפק בכך, דהיינו הוא עדיין לא החליט, אם עדיף היה לו לעשות תשובה. כביכול, צריכים להוסיף כאן כמה מלים, 'אולי היה עדיף שלא הייתי עושה אותם'. אבל גם אם נסביר, כי המדובר על האדם האומר 'אולי', זהו חידוש גדול. כי בפשטות, הכוונה היא למי שניחם על המצוות אשר עשה.

הרמב"ם קצת מאריך כאן בלשונו, 'ניחם על המצוות', 'תוהה על הזכות', וכי מהו ההבדל בין זכיות לבין מצוות? לכאורה זהו אותו הדבר. ועוד כותב הרמב"ם, 'זאמר בלבו ומה הועלתי, למה כתוב 'זמה' בוא"ו? וכי מה אמרת מקודם? למה ישנה כאן האות וא"ו? מה היא מוסיפה?

דמשמע שעשה רשע ופשע. ואין לומר דסבירא ליה לרבינו, דמה שאמר רשב"י זמרד באחרונה, היינו הא דתהא על הראשונות, והיינו מרד. וכן מה שאמר קרא 'ביום פשעו', היינו נמי שתהא על הראשונות, ואין אנו צריכים שיחטא ואשם. אין צורך, שהוא יעשה עבירות בפועל. אי אפשר לומר כן. מלבד דמשמעות רשב"י דקאמר זמרד באחרונה, משמע שחטא בפועל, מלבד זה, הפסוקים אינם מוכיחים כן. ואדרבה מוכח שהצדיק עשה עול, ואינו תוהא על הראשונות דוקא בלי מעשה רע. אין המדובר, כאשר הוא רק תוהא, אולם אינו עושה מעשים רעים. שכן כתוב ביחזקאל סימן ל"ג, ואתה בן אדם, אמר אל בני עמך, צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו. ורשעת הרשע, לא יפשל בה ביום שובו מרשעו. וצדיק לא יוכל לחיות בה ביום חטאתו. באמרי לצדיק חיה יחיה, והוא בטח על צדקתו ועשה עול, כל צדקתו [צדקתו] לא תזכרנה, ובעולו אשר עשה בו ימות. ובאמרי לרשע מות תמות ושב מחטאתו ועשה משפט וצדקה. לגבי הצדיק, מדובר שהוא עשה עול בפועל. וכן לגבי הרשע שהתחרט, הרי לא מספיק שהתחרט, אלא זעשה משפט וצדקה. לאדם הזה, נמחקים כל העבירות אשר היו מקודם.

אם כן מוכח מאלו הפסוקים בפשיטות, דהצדיק ביום פשעו עשה עול, והרשע שב מחטאתו ועשה משפט וצדקה. אם כן מה שאמר רשב"י זמרד באחרונה, לאו היינו דתהא על הראשונות, אלא מרד ממש. דהיינו, שעשה עול. אלא דבעינן בתוהא על הראשונות, כי היכי דלא ניהוי כמחצה זכיות ומחצה עוונות. זהו מה שמתרצת הגמ', תוהא על הראשונות. דהיינו, אם הוא היה רק עושה עבירות, ולא היה תוהא על הראשונות, אזי הדבר היה מחצה על מחצה.

אגב, להערה זהו לאו דוקא חצי חצי, אלא הכוונה שהוא מקבל את השכר, לפי המצוות שהוא עשה. כגון, אם תשעים שנה הוא עשה מצוות, ועשר שנים הוא עשה עבירות, הוא יקבל תשעים אחוז שכר על המצוות, ועשר אחוז עונש על העבירות. ורק אם חמשים שנה כך, וחמשים שנה כך, אזי זה חצי חצי. ידוע כי הלשון חצי, אמצע, פעמים רבות הם לאו דוקא, אלא כלפי ההתחלה והסוף הם נקראים כך.

עכ"פ, כיון שהוא תוהא על הראשונות, הדבר מוריד לו את כל שכרו, על מעשיו הקודמים. אבל, צריך שהוא גם יעשה עבירות.

אם כן אמאי סתם רבינו דבריו, ולא כתב 'אלא מי שניחם ותהא על הזכיות שעשה.'

עד כאן שאלתו, והוא נשאר בשאלה. לא עונה גם בהמשך דבריו על השאלה הזאת, וגם לא ראיתי מי שעמד על השאלה הזאת.

שאלה מהקהל: אם כל השכר הוא מצד החסד, הדעת נותנת שלא צריך שיעשה מעשה? תשובת מרן שליט"א: אבל כך כתוב בפסוק, זעשה. וכי מה נעשה? נמחק את הפסוק?

שאלה מהקהל: ישנה שאלה על הכתוב בפסוק, מצד הסברא.

תשובת מרן שליט"א: יפה. בני הרב שאול הי"ו אומר, כי הרמב"ם החליט מצד הסברא, שזהו גם מבלי לעשות מעשה. ואת הכתוב בפסוק, אכן צריך ליישב. נכון, זהו הכיוון שצריך לחתור אליו. גם אני חושב כך.

אולם עלינו להקדים ולומר, כי בספר יחזקאל, הנושא הזה כתוב פעמיים. הגמ' הביאה את הפסוק, הכתוב בפרק ל"ג. אבל כבר לפני כן, בפרק י"ח, נושא זה מובא באריכות יתירה. אנו קוראים זאת בהפטרות האזינו, אולם רק בשנים שישנה שבת בין יום הכיפורים לבין חג הסוכות.

שערי יצחק – השיעור השבועי

אולם, הדבר לא מיישב לגמרי את העניין. כיון שבעצם, הדבר אינו מספיק. שהרי אמרנו מקודם, כי אם הוא עשה רק עבירות, זהו מחצה זכיות ומחצה עוונות. דהיינו, משלמים לו כפי מעשיו. אי אפשר לפרש כך, כי אז תחזור קושיא זו. אלא צריכים לומר, כי הכוונה כאן היא, 'וכל שכן אם עשה עול'. כלומר, לא רק אם הוא התחרט, אלא כל שכן וקל וחומר כאשר הוא עשה עול.

תירוץ נוסף נלע"ד בס"ד ע"פ דברי המלבי"ם. אבל צריך להקדים, כי כל המפרשים כאן, כגון רש"י, והרד"ק, ומצודת דוד, כולם מביאים את הגמ' הזאת, כי המדובר בתוהה על הראשונות, כיון שכך הוא הפשט ממש. וזאת אעפ"י שבגמרא מדובר על פרק ל"ג, והם מפרשים את פרק י"ח. זה אותו הדבר, כמו שדיברנו.

המלבי"ם כאן [יחזקאל י"ח, כ"ד] מביא כך, 'ובשוב צדיק מצדקתו, היינו בתוהה על הראשונות, כמש"פ [כמו שפירשן] חז"ל, ר"ל שישוב ויתחרט על צדקתו הקודם. 'ועשה עול', מכאן ולהבא. ובהמשך הוא כותב, כי אחר ש'כל צדקותיו אשר עשה לא תזכרנה, שהלוא הוא מתחרט עליהם, א"כ מגיע לו מיתה על שני דברים. א' 'במעלו אשר מעל, ר"ל מה שמועל בה' ועוזב דרך הצדק שהלך בו עד הנה ומתחרט עליו. ב' 'בחסאתו אשר חטא', מכאן ולהבא. 'בס', ר"ל בשני הדברים האלה 'ימות'. המלבי"ם אומר לנו, כי אלו בעצם שני דברים.

בהמשך [שם פסוק כ"ו], המלבי"ם מחדד זאת ביותר, ורואים כי ממש אפשר להתאים את דבריו, עם דברי רבינו הרמב"ם. הוא כותב כך, 'בשוב צדיק מצדקתו, היינו שמתחרט על צדקתו הקודם. 'ועשה עול', מכאן ולהבא. דהיינו, עשה עבירות. אז ייענש בכפליים. הדבר יפה מאד. המלבי"ם אומר לנו, כי אמנם אלו הם שני פשעים. אבל אין הכוונה, רק שזה

מפטירין בשבת הזאת, 'מצמרת הארז'. הפסוקים שם, מדברים על העניין הזה באריכות. ומה שהגמ' הביאה את הפסוק בפרק ל"ג, אפילו שכבר כתוב הדבר מקודם, כיון שבפרק ל"ג הדבר כתוב בקצרה. לכן הם העדיפו, דהיינו רשב"י בעל המאמר, לתפוס לשון קצר, ולהביא את הפסוק הזה, על אף שהדבר כבר כתוב מלפני כן. [וכך נלע"ד בס"ד. יב"ן].

כתוב שם [יחזקאל י"ח, כ"א] כך, 'והרשע פי ישוב מפל חטאתו [חטאתיו] אשר עשה, ושמר את כל חקותי, ועשה משפט וצדקה, חיה יחיה לא ימות. כל פשעיו אשר עשה, לא יזכרו לו. בצדקתו אשר עשה, יחיה. החפץ אהפץ מות רשע, נאם אדני יי, הלוא בשובו מדרךיו וחיה. ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול, בכל התועבות אשר עשה הרשע יעשה, וחיה? וכי סלקא דעתך שהוא יחיה? כל צדקתו [צדקתיו] אשר עשה, לא תזכרנה. במעלו אשר מעל, ובחטאתו אשר חטא, בס ימות. ואמרתם, לא יתכן דרך אדני. שמעו נא בית ישראל, הדרך כי לא יתכן, הלא דרכיכם לא יתכנו. ושוב הפעם הוא חוזר על כך, 'בשוב צדיק מצדקתו ועשה עול, הפסוק מדגיש זאת, ומת עליהם, בעולו אשר עשה ימות. ובשוב רשע מרשעתו אשר עשה, ויעש משפט וצדקה, הוא את נפשו יחיה. ויראה וישוב [וישב] מפל פשעיו אשר עשה, חיו יחיה לא ימות.

לכאורה צריכים לומר שהרמב"ם למד, כי מה שכתוב 'בשוב צדיק מצדקתו ועשה עול', אין צורך שהוא אכן יעשה עול, אלא מספיק שהוא חוזר בו, ומתחרט על המצוות אשר עשה. דהיינו, הוא"ו במלה 'ועשה', היא כמו 'או'. כך צריך לומר. הרי ישנם פעמים, שהאות וא"ו היא כמו 'או', והיא באה לחלק. דהיינו, או זה או זה. כלומר, או שהוא מתחרט על מה שעשה, או שהוא עשה עול.

גם זה וגם זה. אלא ראשית, כיון שהצדיק הזה, שהיה אדם גדול וצדיק, שב מצדקתו, א"כ כעת הוא מעל בכך שהוא חוזר בו, ועוזב דרך הטוב. דבר זה לכשעצמו הוא כבר דבר גרוע, ומגיע לו על כך עונש אחד. והעונש הכפול, כאשר הוא עושה מעשים רעים מכאן ולהבא. לפי זה, מתיישבים לנו דברי הרמב"ם.

אח"כ [בפרק ל"ג], הפסוק חוזר על העניין הזה, והמלבי"ם אומר שם דבר מעניין. כנראה המלבי"ם לא רצה להשאיר את הפסוקים הללו, כביכול הם כפולים לחנם, כדרכו בקודש. לכן הוא מסביר שם רעיון נוסף. למרות שמבחינת המלים בנביא, נראה שהעניין אותו הדבר, רק בקיצור.

הפסוק שם [פסוק י"ג] אומר כך, בְּאִמְרֵי לְצַדִּיק חַיָּה יְחִיָּה, וְהוּא בְּטַח עַל צַדְקָתוֹ וְעָשָׂה עוֹל. ישנם כאן שני דברים. 'בטח על צדקתו', וכן 'עשה עול'.

המלבי"ם כאן, אינו מפרש כך, כי אלו שני דברים, כיון שהוא כבר אמר זאת מקודם. א"כ, מה מחדש לנו כאן שוב הנביא? אלא הוא מסביר, כי בגלל שהוא צדיק, הוא הרשה לעצמו לעשות עוולות. זהו דבר הפלא ופלא. דהיינו, ישנו מצב שהאדם חושב, שהוא כבר בדרגה כזאת, שמותר לו לעשות פשע. כיון שלפי דרגתו, הוא לא ייפגע מכך.

ישנם אנשים, שהתפלספו בכך. כיון שראו את טעמי המצוות, דהיינו כגון הטעמים שכתב הרמב"ם לתרי"ג המצוות, א"כ הם אמרו, בשביל מה צריך לעשות מצוות? העיקר הוא הרעיון, ולא המעשה. א"כ, אני אשיג את המטרה, גם מבלי לעשות את המעשה בפועל. והדבר בדיוק ההיפך, מדרך התורה. לפי דרך התורה, לא מספיק שהאדם חושב כך, באופן השקפתי ומחשבתי, אלא כיון שאנו בעולם המעשה, עלינו לעשות מצוות בפועל. א"א להגיד, טוב, מה המטרה בהנחת תפילין? לזכור

את הקב"ה? א"כ, אחשוב על הקב"ה, גם בלי התפילין. בשביל מה צריך לקרוא קרית שמע? בכדי לקבל עול מלכות שמים? אחשוב על עול מלכות שמים, גם מבלי לקרוא ק"ש. הדבר הוא טעות. ולפעמים האדם מעביר זאת, גם לגבי דברים אחרים.

שלמה המלך אמר, 'אני ארבה, ולא אסור'. הרי שלמה המלך, היה חכם מכל אדם. הוא אמר לעצמו, אמנם התורה אומרת, וְלֹא יִרְבֶּה לוֹ נָשִׁים, וְלֹא יִסּוּר לְבָבוֹ [דברים י"ז, י"ז], אבל הוא סָבַר כי המדובר הוא דוקא על האנשים האחרים, אשר אינם ברמה ובדרגה שלי. מה כתוב? רק לא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים, וְלֹא יֵשִׁיב אֶת הָעַם מִצְרַיִמָּה [דברים י"ז, ט"ז]? אני כבר יודע, שהדבר הזה לי הוא לא יקרה. דהיינו, כיון שהתורה גילתה את הטעם, הוא החליט שאינו צריך זאת, כיון שאין עליו את ה"גזירה" הזאת, שמא הדבר אכן יקרה.

לענ"ד בס"ד, כנראה על דרך זאת, מסביר המלבי"ם את הפסוק הזה, וז"ל, 'זהו בטח על צדקתו ועשה עול', שחשב שמצד שיש לו צדקות ומעשים טובים מרובים, יוכל לעשות עול ולא יזיק לו, כעניין שאמר שלמה אני ארבה ולא אסור. ואם כן הצדקות שלו הוא סיבה אצלו אל עשיית העול, עד שחושב שע"י שהוא צם ומתפלל, יוכל לגזול ולעשוק ואין פשע. דהיינו, 'עשה עול', זהו אינו דבר הנוסף. אלא, שבגלל כך הוא עשה את העול. זהו רעיון אחר. עליו נאמר, 'כל צדקותיו לא תזכרנה'.

לעיל [בפרק י"ח] המלבי"ם מביא את הדוגמא שאמרתו מקודם, שכיר שעבד שנים הרבה באמונה, ואחר כך חדל מלעבוד עוד, הבעבור זה לא ישלמו לו שכר פעולתו אשר עשה? על זה הקב"ה משיב להם, 'הדרכי לא יתכן' וכו'. כבר הסברנו זאת מקודם, מהו ההבדל ביניהם? מדוע לגבי השכיר שעבד שנים, הוא בודאי יקבל שכר על עבודתו. ואילו בנ"ד, הוא הפסיד את שכרו? וביארנו, כי הדבר אינו שייך לעניין של-מצוות.

שערי יצחק – השיעור השבועי

פירושו שהוא 'תוהה', כלומר שהוא משתומם. כמו שנאמר הפסוק, וְהָאֲרִיץ הִיָּתָה תָהוּ וּבָהוּ וּבְרָאשֵׁית א', ב'ן, ופירש רש"י, תהו, לשון תימה ושיממון. שאדם תוהה ומשתומם על בהו שבה. דהיינו, שהאדם תוהה ובוהה, מסתבך וחושב, אולי אכן הדבר כדאי, ואולי לא? וכגון שמצינו בגמרא [שבת דף ק"ח ע"א], "תהי" ליה אקנקניה. דהיינו תבדוק את הקנקן שלו, ר"ל תשאל אותו שאלות וקושיות, תתבונן מזה אם הוא תלמיד חכם, וכדומה.

ממילא, אם הרמב"ם הסביר כך את המלים 'תוהה על הראשונות', לכן הוא כתב את המלה 'אולי'. כי פירושו, שאפי' אם הוא לא החליט זאת, אלא עצם כך שהוא במבוכה על העניין הזה, הדבר כבר מוריד לו את כל הזכיות. אם הדבר כן, זהו חידוש גדול מאד מאד. וצריך לדעת מדוע זה כך, ומניין לרמב"ם זאת.

מאיזה גודל השופר כשר, כיצד משערים זאת, טפח וייראה לכאן ולכאן, ועוד חקירות ופרטי דינים, דברים בעניין השופר התימני המסולסל, ומה הפירוש "תקע בשופר גדול וכו'".

דיברנו בשעורים הקודמים, על עניין עשרת השבטים, האם הם עתידים לחזור לא"י, או שאינם עתידים לחזור. הבאנו שנחלקו בכך, רבי אליעזר ורבי עקיבא, במס' סנהדרין ודף ק"י ע"ב. רע"ק אומר, כי עשרת השבטים אינם עתידים לחזור. ור"א אומר, שהם עתידים לחזור. הבאנו כי רש"י שם כותב, וכן המהר"ל, ועוד לפניהם כתבו זאת הר"ן ורבינו דוד, כי אפילו לדעת רע"ק, המדובר רק על בני אותו הדור, אבל לא על הדורות שאחרי כן. לפי זה הסברנו, את הנוסח בתפילת שמו"ע בברכת 'תקע בשופר גדול לחירותנו, ושא נס לקבץ את כל גליותינו, מה באה לרבות המלה 'כל' לרבות עשרת השבטים, שאפילו אותם יקבץ הקב"ה לעתיד.

אנו אומרים בתפילה, 'תקע בשופר גדול לחירותנו'. לא מספיק שופר קטן, אלא צריך שופר גדול.

חושבני, כי בעז"ה לפי זה הרמב"ם מיושב היטב. דהיינו, מה שואל בארות המים? שהרי כתוב בגמרא, 'זמרד באחרונה?' התשובה היא, כי אין הכרח לומר, שהוא מרד בפועל דוקא. אלא הכוונה היא, שהוא פרק עול. דהיינו, אין צורך שהוא יגיע למצב כזה, שיעשה עבירות בפועל. אמנם בודאי שאם הוא עשה עבירות בפועל, הדבר גרוע ביותר. אבל הדבר כן, גם מבלי שיעשה זאת. וא"כ, מה שהוא שואל מן הפסוקים, הדבר הוא מיושב.

ובעצם יוצא, כי רבינו הרמב"ם, 'רבותא קא משמע לן'. הרמב"ם אומר לנו כאן חידוש גדול. דבר גדול דיבר הנביא, ו'חכם עדיף מנביא'. הרמב"ם בא לומר לנו, כי כך הוא הדין, גם אם האדם הזה לא עשה עבירות בפועל, אלא רק שהתחרט על מה שכבר עשה.

ואם נגרוס ברמב"ם את המלה 'אולי', אם נפרש את המלה כפשוטה, זהו חידוש כפול ומכופל. דהיינו, כאשר האדם מתחרט על הראשונות, עצם הדבר שהוא אומר כך בליבו, זאת כבר סיבה לכך. אבל אולי נאמר, טוב, אמנם הוא התחרט על מה שעשה. אולם בפועל, הוא לא עשה עבירות. אולי בכך שהוא לא עשה עבירות בפועל, הדבר מראה כי עדיין יש לו איזה מעצור, יתכן שהדבר סימן שלא גמר כך בליבו. אלא קא משמע לן, שאפילו במקרה הזה, נמחקו לו כל המצוות. א"כ, הדבר הראשון לכשעצמו, זהו כבר חידוש. ואם נוסיף ונאמר, כי אפילו אם זהו רק 'אולי', דהיינו על צד הספק, הוא מצטער כי 'אולי' היה עדיף שלא היה עושה אותם, גם אז הדין כן, חושבני כי זהו כבר חידוש גדול מדאי.

בכל אופן, אם הדבר נכון, שמא זהו פירוש אחר, למה שכתוב 'תוהה על הראשונות'. אמנם רש"י מסביר, שהוא מתחרט עליהם. אבל יכול להיות, כי משמעות המלים 'תוהה על הראשונות', אינה בדיוק שהוא התחרט על כך לגמרי, דהיינו 'מתחרטנא בהון מעיקרא', אלא

לפני שאמשיך, ברצוני לומר לכם, כי מישוהו עורר אותי לשאלה מעניינת. הרי כידוע, שיעור השופר הקטן ביותר, הוא טפח, ושייראה לכאן ולכאן. זאת היא ההלכה, וכך פשטות הגמ' במסכת נדה [דף כ"ו ע"ב], ובמסכת ר"ה [פרק שלישי וברא"ש ובר"ן שם], ובכל הפוסקים.

אולם רבינו גרשום אומר, כי צריך שהשופר יהיה לכל הפחות שלושה טפחים. דהיינו, טפח לכאן וטפח לכאן, ועוד טפח באמצע. הבאתי זאת בס"ד בשו"ת עולת יצחק [ח"א סוף סי' ס"ח], ישנו שם נידון על עניין שיעור הטפח, אם זהו טפח שוחק, או טפח עֶצֶב? חושבני, כי בעל עמק ברכה, הוא הראשון אשר שם לב לכך. כתבתי שם כך, ובעמק הברכה שם, הוסיף להביא שיטה מחודשת לרבי גרשום בחולין דף פט. דהא דבעינן שיעור השופר כדי שיאחזנו בידו וייראה לכאן ולכאן טפח (כלשון הגמ' שלפנינו בנדה דף כו. אבל מהרשב"א שם ועוד ראשונים מוכח דל"ג הכי וכדלעיל, דהיינו שהוא לא גורס את המלה 'טפח'), היינו טפח לכאן ולכאן חוץ ממה שבידו, ולפי"ז שיעור שופר צ"ל קרוב לג' טפחים ע"כ. אצלנו בגמרא כתוב כך, 'וייראה לכאן ולכאן טפח'. א"כ אפשר לקרוא כך, 'שייראה לכאן ולכאן, טפח'. כמה ייראה? טפח. אבל הוא קורא זאת בנשימה אחת, 'שייראה לכאן ולכאן טפח'. דהיינו, חוץ מהטפח שבו הוא אחוז את השופר, צריך עוד טפח לכאן, וטפח לכאן. כך הוא אומר. אולם ישנם הרבה ראשונים, שאינם גורסים זאת כלל. כגון הרשב"א, ועוד ראשונים. הדבר מובן, שקשה לפרש כך, אולם כך פירש רבינו גרשום.

והבאתי עוד, ויש להוסיף הא דכתב בארחות חיים דיני תקיעת שופר סוף סעיף ד', וכ"ה בכל בו סימן ס"ד, יש מפרשים, כדי שייראה לכאן ולכאן, כל שהוא. מספיק שופר קטן, שיהיה כל שהוא לכאן, וכל שהוא לכאן. זהו שיעור השופר. ויש מפרשים 'וייראה לכאן ולכאן כשיעור שאוחז בידו. דהיינו, כפי

השיעור של אחיזת השופר, צריך להיות גם בשני הצדדים. והפירוש הראשון עיקר. כך הם אומרים. שהרי במס' נדה תני, אלו ה' דברים שיעורן טפח שוחק וכו'.

מדוע צריך, שהשופר 'שייראה לכאן ולכאן'? כותבים הראשונים, כגון הרא"ש והר"ן, כי אם השופר יהיה קטן מדאי, אזי הדבר ייראה, כי כביכול הוא תוקע בידו. אין לו שופר בידו. דהיינו, אם הוא לא יצא לכאן ולכאן, יחשבו כי הוא תוקע מתוך פס היד. אבל השיעור הזה, הוא מדרבנן, ואינו מדאורייתא. כי מדאורייתא, מספיק שיעור יותר קטן. ועיין ביאור הלכה סי' תקפ"ו סעיף ט' ד"ה ד' גודלים.

השאלה היא, מה הדין בדיעבד? אם תקעו בשופר, שהוא פחות מהגודל הזה. האם יצאו יד"ת, או שלא?

בנוסף, בא אלי מישוהו והראה לי שופר קטן, ושאל אותי, כיצד משערים את גודל השופר? האם מלמעלה, דהיינו מקצה לקצה בקו ישר, או שמודדים לכל אורך כיפופו. הרי לדעת רבינו גרשום, שופר הפחות משלושה טפחים, השופר פסול. אמנם עפ"י הרמב"ם והשו"ע וסיעתם, השופר כשר בודאי. אולם לפי מה שכתבו האחרונים, ומובא בכף החיים, כי לכתחילה, כיון שמצות שופר היא מצות עשה מדאורייתא, לכן לקחת שופר שהוא כשר לפי כל הדעות. ממילא הוא הדין בנ"ד יש להחמיר. אולם עכ"פ, אם יש לו שופר קטן, כיצד נמדוד אותו? בקו ישר? או לכל ארכו? הסתפקו בכך, כי אם מודדים זאת בקו ישר, הרי הוא יותר קצר, מאשר אם מודדים אותו לכל ארכו. זאת שאלה נוספת.

אולי נקדים ונאמר, כי ישנם ראשונים הסוברים, כי השיעור 'טפח ושייראה לכאן ולכאן', כך הוא מדין תורה. דהיינו, זה לא קשור לסיבה שאמרנו. וישנם האומרים, כי מן התורה, מספיק שיעור תקיעה, ואפילו שופר קטן מְהֵינִי, העיקר

שערי יצחק – השיעור השבועי

במה שידוע היום, כשופר של דישון, או אנטילופה. הם מאותה המשפחה, מאותו המין. ביארנו אז, כי אבותינו לקחו זאת, במקום השופר של־איל, כיון שבארץ תימן, השופרות של־איל היו קטנים. חשבנו, כי אולי בגלל שהשופר קטן, כנראה אין לו תואר ולא הדר, וגם קולו חלש. אבל כעת עולה בדעתי לומר, כי אולי אבותינו סברו, כדעת רבינו גרשום. דהיינו, כך היתה המסורת, או שהיו עוד שיטות כאלו, רק שכבר אין לנו את הספרים הללו, בהם כתוב שצריך שופר של שלושה טפחים. לכן, הם העדיפו את השופר הגדול, כי בו בודאי יש את השיעור הזה. והרי רק לפי שיטת הרמב"ם, השופר הזה הוא פסול. כיון שהרמב"ם סובר, שצריך דוקא שופר של־כבש, והשופרות האחרים הם פסולים. אבל מסורת אבותינו, היתה כשיטת הגאונים, כי גם השופרות האחרים, כשרים אפילו לכתחילה.

וכבר דיברתי על כך ושיעור מוצש"ק נצבים ה"תשע"ב, דף י"א ודף ט"ז, כי נראה לענ"ד, שאין לעזוב את המנהג הזה. דהיינו, ישנו עניין לעשות את השלושים הקולות הנוספים בראש השנה אחרי מוסף, גם בשופרות ההם. או את התרועה הגדולה שבסוף התפילה בשופר הזה, זכר לכך. טעם הדבר, כיון שהוציאו על כך לעז בעבר, כי כביכול השופרות הללו הם פסולים, לכן כדאי שנחזיק את מסורת אבותינו בידינו, וחוז' מן התקיעות בשופר של־איל, לתקוע גם בשופר ההוא, להראות שגם הוא כשר, להוציא מליבם של־מינים.

בכל אופן, אנחנו מבקשים מהקב"ה, שתקע בשופר גדול לחירותנו. לכאורה, באיזה שופר גדול" הקב"ה יתקע? מהו גודל השופר? ומדוע צריך שופר גדול?

בספרי נפלאות מתורתך ופרשת פינחס דף ר"ס, הבאתי בשם אחד מחכמי תימן, שהסביר בספרו בית תפילה את העניין דלקמן. הרי כתוב לגבי האיל של יצחק, כי השופר הראשון,

שהוא יכול לתקוע בו, דהיינו שהוא מוציא קול. אבל מדרבנן, נתנו את השיעור הזה. א"כ, מה דין בדיעבד, אם אין לך שופר אחר? ועי' כף החיים סי' סקפ"ו ס"ק צ"ב.

לכאורה יש לדון בכך, אליבא דרבינו גרשום. האם רבינו גרשום סובר את הטעם הזה, או שלא? הרי הטעם הזה, אינו כתוב במפורש בגמרא, אלא כך מסבירים הרא"ש והר"ן, כי הטעם הוא, בכדי שלא ייראה שהוא תוקע בידו, לכן צריכים שופר גדול. אינני יודע, האם רבינו גרשום מודה לטעם הזה. כי לכאורה לפי דבריו, זהו השיעור של־שופר. מדין שיעור חשוב, צריך להיות כזה שיעור. אולי זה אינו מן התורה, אבל מדרבנן, זהו השיעור החשוב, דהיינו שלושה טפחים. א"כ לכאורה, רבינו גרשום אינו מתחשב בטעם הזה.

אבל מאידך, לא מסתבר לאפושי פלוגתא, מן הקצה אל הקצה. כלומר, לא מסתבר לומר, כי המדידה היא בקו ישר, אלא שהמדידה היא בפועל, לכל אורך כיפוף השופר. ואם נסתכל, החלק הפנימי של־שופר, הוא יותר צר ומועט, מן החלק החיצוני, הארוך יותר. ואם כן, גם בזה היה מקום לדון. לכן, צריכים לראות, כפי איך שנראה בפועל, אם ניכר לעומדים על ידו שהוא בולט לכאן ולכאן. הרי שופר שנסדק, צריך שיהיה שיעור של ארבעה גודלים, עי' שלחן ערוך סי' תקפ"ו סעיף ט"ו. א"כ ה"ה בנ"ד, השיעור הוא לפי העיקום של־שופר.

העניינים דלעיל לכאורה פשוטים, וכמעט מובנים מאליהם, או לפי הלשון. אך כיון שראיתי מבני תורה ואברכים שנסתפקו באופן המדידה, ובאו לשאול, על כן פירשנו הדברים, ויגדיל תורה ויאדיר.

בסייעתא דשמיא, עלה בדעתי לומר, אם אתם זוכרים, דיברנו בעבר ושיעור מוצש"ק נצבים ה"תשע"ב, כי אבותינו בהיותם בתימן, לא תקעו בשופרות של איל, אלא בשופרות הגדולים.

דהיינו הקרן הראשונה, תקעו בה בהר סיני. ובשופר שבצד השני, דהיינו הקרן השנייה, יתקעו בה לעתיד לבוא. א"כ הוא אומר, כי מאחר ובהר סיני כולם היו מקובצים במקום אחד, לכן לא היה צריך שופר גדול. כיון שכולם נמצאים על יד הר סיני, ממילא תוקעים בשופר, 'במשוך היובל המה יעלו בהר'. אבל לעתיד לבוא, הרי צריכים להביא את כל היהודים מכל קצוות תבל, א"כ חייב שהשופר יהיה גדול.

כך הוא כותב, 'זהיה ביום ההוא, זה יום קיבוץ גליות. יתקע בשופר גדול, זה השופר הוא של איל יצחק, והוא של ימין, סוד החסד. ושל שמאל, והוא הקטן, כבר נתקע בה בהר סיני, דכתיב [שמות י"ס י"ט] ויהי קול השופר הולך וחזק. ומפני מה בהר סיני נתקע בשופר קטן, ובקיבוץ גליות עתיד ליתקע בשופר גדול? מפני שבהר סיני היו מקובצין יחד, ולא היו צריכין לשופר גדול. אבל בקיבוץ גליות, לפי שמפוזרין הן בכל הארצות, ואינן מתקבצין אלא על ידי אותו קול. כך מצאתי. עכ"ל.

אבל נראה, כי אין להבין את הדברים כפשוטם. כך משמע ממדרש אותיות דרבי עקיבא ואת ט"ו וז"ל, מלמד שנוטל הקב"ה שופר גדול בידו, שהוא אלף אמה באמה שלו, ותוקע בו. שמעתם? מישהו יודע כמה זה שיעור אמה של הקב"ה? אינני יודע, כנראה הדבר נמדד לפי "שיעור קומה" הידוע, שהוא סוד גדול וכמוס, רל"ו אלף פרסאות וכו', עיין עץ חיים למהרי"ץ בסדר הזמירות דף כ' ע"ב. וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו. אם כן, זהו שיעור, שאינו לפי דרך הטבע. מסתבר, כי זהו דרך משל. גם הרמב"ן כותב זאת [על פסוק במשוך היובל. שמות י"ט, י"ג] לגבי השופר של הר סיני, שאמרו חז"ל כי הוא היה מאילו של יצחק, שזהו סוד, בדרך משל יעו"ש. ישנה כאן איזו כוונה נסתרת, והדברים אינם כמשמעותם.

האם הקב"ה יתקע בשופר גדול לחירותינו, או שהוא ישרוק?

אולם לכאורה, ישנה קצת סתירה בכך. מצד אחד, הפסוק אומר, אֲשַׁרְקָה לָהֶם וְאֶקְבָּצֵם וְזָכְרִיהָ יי, ח.]. ומאידך הפסוק האומר, בַּיּוֹם הַהוּא יִתְקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל וּבָאוּ הָאֲבָדִים בְּאָרֶץ אֲשׁוּר וְהִנְדָּחִים בְּאָרֶץ מִצְרַיִם וַיִּשְׁעִיחוּ כ"ז, י"ג, וכן וי"י עֲלֵיהֶם יֵרָאֶה, וַיֵּצֵא כַּבָּרְק חֲצוֹ, וַאֲדַנִּי י"י בְּשׁוֹפָר יִתְקַע וְהִלֵּךְ בְּסַעֲרוֹת תִּימָן וְזָכְרִיהָ ט, י"ד].

ישנם מקומות, שכתוב בהם כי הקב"ה 'בשופר יתקע'. וישנם מקומות, שכתוב כי הקב"ה ישרוק, כמ"ש 'אשרקה להם ואקבצם'. מדוע במקום אחד כתוב 'שריקה', ובמקום אחר כתוב 'תקיעה בשופר'?

אולי אפשר היה לומר, כי החילוק הוא בין המקומות. כשכתוב בשריקה, המדובר על המקומות הקרובים. דהיינו, על אלה שהם ליד א"י, להם מספיק לשרוק בפה. אולם לא לגבי עשרת השבטים, או על הנמצאים במקומות הרחוקים, להם צריך תקיעת שופר. אבל, לא משמע כך מתוך הפסוקים. המעיין רק לפני כן, או אחרי כן, ימצא שיש לכך סתירות מפורשות.

השלמה מהשיעור הקודם בעניין האם מותר לאדם לשבח ארץ מארצות חוץ לארץ, שהיא יותר טובה מארץ ישראל.

דיברנו בשיעור הקודם, כי עשרת השבטים דיברו בגנותה של ארץ ישראל וכמבואר בגמ' סנהדרין דף צ"ד ע"א, וזאת הסיבה שאינם עתידים לחזור, כמ"ש רש"י שם בדף ק"י ע"ב, וזה כמו המרגלים. הזכרנו כי כיום ישנם אנשים, משפחות, שלפעמים הם יוצאים לטייל בחו"ל, לא שישנו היתר לכך, [לא ידוע שום היתר לטיול רק לצורך מצוה וכו' כמפורש בפוסקים]. אבל עכ"פ הם אומרים, כי ישנם שם נופים, כגון בארץ שווייץ, אשר אין אותם בארץ ישראל. ובדרך אגב שאלנו, האם מותר לומר דבר כזה?

והבתים הם של הגויים, כדי שלא יהיה בכלל מוציא דיבה על ארץ ישראל. ע"ב.

ראיתי כי מספרים על הנצי"ב, כתוב זאת בכמה ספרים, אני קורא לכם מתוך הספר אוצר הפלאות וחלק חמישי פרשת וילך, הוא כותב כך, לנצי"ב מוולוז'ין בא פעם אחת עני מארץ ישראל, ושאל אותו על המצב הרוחני שם. ענה האיש, מוטב שלא אדבר, מכיון שישנם שם הרבה חילונים חוטאים ופושעים. הפסיק אותו הנצי"ב וצעק עליו, מרגל. אתה כמו המרגלים, שהוציאו דיבה על הארץ. ענה האיש ההוא, וכי חושב הרב שאני משקר ח"ו? אמר לו הנצי"ב, גם המרגלים לא אמרו שקר, ודיברו רק אמת, ובכל זאת נענשו. מלמד, שאסור לדבר בגנותה של ארץ ישראל, אפילו אם היא אמת.

מסתמא אתם זוכרים, מה שבזמנו ושיעור מוצש"ק שלח"לך ה'תשע"ב ב'שכ"ג סיפרתי לכם על ויכוח שהיה אצלנו במשפחה, האם מותר לדבר על אנשי א"י? היה ויכוח בעניין זה, בין אבא מארי זצ"ל, לבין אמי מורתי ע"ה, תנצב"ה. אמי היתה מעירה לאבא מארי, כי 'אסור להוציא דיבה על א"י. אבל הוא ענה לה, 'אינני מוציא דיבה על הארץ עצמה. אני רק אומר, שהאנשים מקלקלים אותה. עד היום חשבת, שאבי היה למדן, ואמי לא הבינה את החילוק. הוא אמר, אני מדבר על "יושבי" הארץ, הם המקלקלים אותה. לא על הארץ. א"כ חשבת, כי היא לא הבינה את החילוק הזה, ולכן היא נשארה בשלה.

אבל כעת אני רואה, כי הנצי"ב מוולוז'ין, מסייע לה. הרי אותו אדם בא לומר לנצי"ב, כי עדיף שלא להגיע לא"י, כיון שבא"י ישנם הרבה רשעים וחילונים. א"כ, הוא לא דיבר על הארץ בעצמה, אלא על האנשים שבה. ובכל זאת הנצי"ב מוולוז'ין הבין, כי הדבר אינו טוב. והוא הביא ראיה מן המרגלים, שהוציאו דיבה על הארץ, באמרם ארץ אכלת יושביה הוא ובמדבר י"ג, ל"ב. הוא לא חילק.

לכאורה, הם מספרים בגנותה של א"י? וזאת עוד עבירה. ואכן ראיתי בכמה ספרים, כי כנראה אכן אסור לומר כך. גם בספר פסקי תשובות (על המשנ"ב) חלק ב' סימן קנ"ו דף שכ"ג, מביא את עניין איסור הסיפור בגנות א"י, כדבר פשוט ומוסכם.

בגמרא מסכת כתובות [דף קי"ב ע"א] כתוב כך, ר' אמי ורבי אסי, קיימי משמשא לטולא, ומטולא לשמשא. מפרש רש"י, כשהשמש הגיע למקום שהן יושבין וגורסין, וחמה מקדרת עליהן, עומדין משם לישב בצל. ובימי הצנה, עומדין מן הצל ויושבין בחמה. כדי שלא יוכלו להתרעם על ישיבת ארץ ישראל. דהיינו, בימות הקיץ, הם היו מעבירים את התלמידים לצל, ובחורף הם היו מעבירים אותם לחמה. בכדי שהתלמידים לא יוכלו להתרעם על ישיבת א"י. א"כ רואים, כי רבי אמי ורבי אסי, העבירו את כל בית המדרש שלהם, לא כתוב כמה תלמידים היו להם, אבל מסתמא שהיו עשרות או מאות, והם לא חששו לביטול תורה, העיקר שלא להגיע למצב שהם ידברו בגנותה של א"י. שלא יגידו, כי בארץ ישראל חם מדאי, או קר מדאי. הדבר הפלא ופלא.

כותב הגרי"ח בספרו בן יהודע שם, ומכאן ילמוד האדם מוסר השכל, לשמור פיו ולשונו, לבל יוציא מפיו שום דיבור לא טוב, לגנות אפילו אמה אחת מארץ ישראל. תשמעו את דבריו, הן מצד האויר, אל תגיד כי בארץ ישראל, מזג האויר אינו טוב. כמובן, צריכים להדגיש, כי הכוונה היא, כאשר משווים את ארץ ישראל, כלפי חוץ לארץ. אבל אין הכוונה, שאסור לאדם לומר כי חם בארץ, כשהמדובר לגופו של עניין בלבד. אלא המדובר הוא, רק כאשר הוא משווה בכך את ארץ ישראל, כלפי ארץ אחרת. הן מצד קוד וחום, הן מצד הפירות, אם הוא אומר, כי במקום אחר, הפירות יותר טובים. והן בעניין הבניין וכיוצא, דהיינו הדירות, סגנון הבנייה, ואפילו בעת חרבנה כשהיא ביד הגויים,

רואים מדבריו, כי לא רק על הפירות ועל הבניינים אסור לדבר, אלא גם על האנשים שבארץ, אפילו בלי קשר למצב הארץ עצמה. עכ"פ כך הוא סובר. [ועיין עוד בשו"ת שבסוף שיעור זה].

מדוע ההלל 'זהללויה וישרוק וכו' מתחיל באות וא"ו, שלא כבשאר ההללות שבדיואן.

נחזור לשאלתנו, מדוע במקום אחד כתוב לשון 'שריקה', ובמקום אחד כתוב לשון 'תקיעה'?

ראיתי כי בפיוט 'אופל אלמנה תאיר', הנמצא בסידורי האשכנזים בתפילת מוסף דיום הכיפורים, לקראת הסוף כתוב שם כך, שבטים שכחת – כביכול שכח אותם הקב"ה בגלות – תשובב, תקרא תשרוק תתקע. א"כ רואים, כי הם הביאו את כל הלשונות הללו, 'תקרא' 'תשרוק' 'תתקע'. העלו את כל הדרכים. הראשון תקרא, על שם שנאמר לקרוא לשבויים דרור [ישעיה ס"א, א]. תשרוק ותתקע, כבר הבאנו את המקורות מן הפסוקים.

אצלינו, בהללות שבספר הדיואן, ישנו הלל האומר, והללויה וישרוק וישיענו מלך עליון. וישובב לעירו עם עני ואביון וכו'. מישהו חשב, מדוע מתחילים באות וא"ו, 'וישרוק'? כמדומה אני, כי אין עוד הלל כזה, המתחיל באות וא"ו. כל ההללות, אינם מתחילים כך. כגון, והללויה ברוך אשר כבודו מלא עולם וכו'. לא אומרים, 'זברוך'. וכן אומרים, 'זהללויה החתן הזה', 'הנימול הזה', וכן 'זהללויה זמרי למלכך וכו'. וכן כל שאר ההללות מתחילות, בלי האות וא"ו. א"כ, מדוע כאן ישנו וא"ו?

ובעצם, אם כבר שואלים את השאלה הזאת, צריכים גם לשאול, למה מתחילים עם תוספת וא"ו, במלה 'זהללויה'? הדבר לכשעצמו קשה. הרי למשל בספר תהלים, לא כתוב 'זהללויה הללו אל בקדשו?' אלא התשובה היא, כי 'ההללויה' ביסודו, בא תמיד לאחר השירה. א"כ, רוצים לחבר זאת עם השירה, כיון שהדבר

מסיים וגומר את השירה. לכן, בדרך כלל, הדבר הוא כך. ממילא, לאחר שהדבר כן, אזי גם במקומות שהדבר אינו שייך, גם שם מתחילים עם האות וא"ו. כנלע"ד. [וע"ע במבוא לסדר הפזמונים לשמחת-תורה, בני ברק התשנ"א, דף ל']. ויש כנראה גם רמז בכך ע"ד הנסתר, לחיבור וא"ו עם ה"א, ולכן זה אחרי השירה דוקא, שלפני כן אומרים נשיר שזהו שיר זכר (ומסיימים אנא וכו'), ואחר-כך שירה נקבה, ואז מסיימים והללויה, שנשלם בכך הייחוד העליון.

אבל לגבי ההללויה 'וישרוק', חושבני כי הפייטן אשר חיבר את המלים הללו, רצה להראות בכך, כמה הוא מצפה ומייחל, שהדבר יהיה בקרב. דהיינו, זאת וא"ו החיבור.

ישנם מקומות כאלה, למשל אצל אלישע כתוב, וְהָמָּה צָעֲקוּ וַיֹּאמְרוּ, מוֹת בְּסִיד. אומר להם אלישע, וַיֹּאמְרוּ וַיִּקְחוּ קֶמֶחַ [מלכים ב' ד', מ"א]. הוא מתחיל עם האות וא"ו. כלומר, הוא אמר זאת תוך כדי דיבור, כלומר בבת אחת. בכמה וכמה מקומות, מצאנו לשון כזאת. גם אצל יהורם כתוב, וַיֵּעַן אֶחָד מֵעֲבָדָיו וַיֹּאמֶר, וַיִּקְחוּ נָא חֲמִשָּׁה מִן הַנְּשָׂאִים אֲשֶׁר נִשְׂאָרוּ וגו' [מלכים ב' ז', י"ג]. דהיינו, הוא אמר זאת במהירות. ה"ה בנ"ד, הפייטן רוצה להגיד, שהוא מבקש ומייחל, שהדבר יהיה כמה שיותר מהר.

השלמה בעניין נוסח ברכת תקע בשופר וכו' לקבץ את כל גליותינו, ומה באה לרבות המלה 'כל'. לגבי עניין ברכת 'תקע בשופר גדול לחירותנו, ושא נס לקבץ את כל גליותנו, מה באה לרבות המלה 'כל'? אמרנו כי הדבר בא לרבות את עשרת השבטים. והבאנו את דברי מהרי"ץ הכותב [עץ חיים ח"א דף מ"ז ע"א] בשם האר"י, כי בברכה זו, ישנם שני קיבוצים. 'לקבץ', 'קבצנו'. חדא לקיבוץ הגופות, וחדא לקיבוץ הניצוצות. אולם אומר מהרי"ץ, כי את כל זה,

שערי יצחק – השיעור השבועי

הס"מ, דהיינו לילי"ת? אמרנו אז, כי חושבני, שאין חשש לומר את שמה, על אף שישנם המחמירים בכך. והסיבה היא, כיון שזהו פסוק מפורש, אַךְ שָׁם הִרְגִיעָה לִילִית [ישעיהו ל"ד, י"ד]. א"כ היסקנו בס"ד להלכה ולמעשה, כי מותר להגיד את שמה.

אבל לפני כמה ימים, כמעט חזרתי בי, כיון שנחו עיניי על דבר, אשר אמנם שמתתי לב אליו בעבר, לפני שנים רבות, אולם לא התקשר לי העניין אז לגבי הנושא הזה.

מהרי"ץ כותב בברכת יוצר אור [ע"ח דף ל"ב ע"א] כך, 'אלהי עולם מלכנו ברחמיך הרבים רחם עלינו, נתקן לשון זה בברכת המאורות, משום דכתיב 'יהי מארת' חסר, מפני שגורמין להפיל 'פלונית' בתינוקות, התקינו לומר ברחמיך הרבים וכו'. רד"א בשם ספר המנהגות.

הוא שואל שאלה, לכאורה מה הקשר, בין ברכת יוצר אור, למלים 'ברחמיך הרבים רחם עלינו'? על אלו 'רחמים' מדובר? לכאורה, אין שום קשר, לעניין של המאורות? לכן מהרי"ץ מביא בשם רד"א, דהיינו רבי' דוד אבודרהם, וכן בשם ספר המנהגות, כי הדבר ניתקן כך, משום שכתוב במעשה בראשית, ביום הרביעי, יְהִי מְאֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם [בראשית א', י"ד]. המלה 'מארת', כתובה בלי וא"ו. זהו מלשון מְאָרָה, 'מפני שגורמים להפיל פלונית בתינוקות'. מי זאת 'פלונית'? זוהי לילי"ת. א"כ רואים לכאורה, כי מהרי"ץ נזהר, שלא רצה להגיד ואפילו לכתוב את שמה.

אולם פתחתי את ספר אבודרהם, ושם כתובה מלה אחרת. האבודרהם כותב [בדף ע"ב] כך, כתב בעל המנהגות, יש לתמוה, למה נתקן בברכת המאורות, 'אלהי עולם ברחמיך הרבים רחם עלינו'? ונראה בעיני, משום דאמרי' בירושלמי [תענית פ"ד ת"ג] 'יהי מארת', מארת כתיב חסר בלא וא"ו, מפני

אנו יכולים לכיוון במלה 'כל גליותנו', דמאי מרבה? אלא האיי מרבה. דהיינו, המלה 'כל' באה לרבות, לא רק את הגופים, אלא גם את קיבוץ הניצוצות.

כאן בכת"י קדשו שלמהרי"ץ, שנמצא בידו, הוא הוסיף בגליון כמה מלים, אשר נשמטו בכל המהדורות, ואפילו במהדורות החדשות שכחו לכתוב זאת, הם לא הביאו את המלים הללו. מהרי"ץ כותב בסוף המלים הללו, ועיין לעיל בברכת ראה. כוונתו בכך, על מה שהביא שם, בשם ספר מראות אלהים. הדברים שהוא כתב שם בברכת ראה, הם כבר נדפסו במהדורא בתרא של הרש"צ [דף ק"ח ע"א]. בברכת ראה, מהרי"ץ השלים איזה דבר בשם ספר מראות אלדים, והפיסקא הזאת אינה נמצאת בדפוס הראשון. הוא כותב שם כך, ובזה יתיישב כפל זכרון הגאולה בברכת תקע. ויש אומרים, כי ברכה זו על גאולת הגופים, כי היא תקדם. וברכת תקע, על גאולת הנשמות, שהיא לאחר גאולת הגופים, כמקובל בידנו. ישנן שתי גאולות. ישנה גאולה של-גופים, וישנה גאולה של-נשמות.

זה אינו מה שהאר"י התכוון. האר"י מדבר, על גופות וניצוצות, כפי שאמרנו מקודם. אולם הוא מדבר, על גאולת הגופים וגאולת הנשמות. דהיינו, האדם נברא משני חלקים, וא"כ ישנו סדר בגאולה. בהתחלה תהיה גאולת הגופים, ואח"כ גאולת הנשמות. על כך מציין מהרי"ץ, ועיין מה שכתבתי לעיל בברכת ראה. כוונתו כי לפי זה, אפשר לפרש כך את המלים 'כל גליותינו'. דהיינו זהו פירוש נוסף לריבוי "כל".

תוספת דברים בעניין הזכרת שמה של אשת הס"מ, דהיינו לילי"ת.

דרך אגב, לפני שאמשיך, ברצוני לומר לכם כך. אם אתם זוכרים, בעבר [שיעור מוצש"ק תולדות ה'תשע"ד ב'שכ"ה] דיברנו על השאלה, האם מותר להזכיר את שמה של בת זוגו של

שגורמין להפיל אסכרא בתינוקות. לפיכך תיקנוהו לומר 'ברחמיך הרבים' בברכת המאורות.

הדבר הפלא ופלא. המקור של מהרי"ץ, זהו הרד"א בשם ספר המנהגות לרבינו אשר, ושם כתוב 'להפיל אסכרה בתינוקות'. דהיינו, חולי הגרון, רח"ל. א"כ, למה מהרי"ץ שינה וכתב 'פלונית'?

תשמעו דבר, הפלא ופלא. בספר הזה"ק כתוב, כי מחלת האסכרה, באה על ידי לילי"ת. א"כ, מהרי"ץ כל כך חשש לכך, ואפילו את המלה 'אסכרה', לא רצה לכתוב. הוא כבר עשה 'גזירה לגזירה'. הוא חשש גם לכך, ולא כתב זאת. הדבר כתוב בספר הזוהר הק, בכמה מקומות. כגון בזוהר פרשת פקודי [דף רס"ז ע"א] כתוב, דהאיי דאיהו מתקן גרמיה ומסלסל בשעריה, דיטול בידיה חד מראה לאסתכלא ביה, ושוי ליה בידיה ואסתכל ביה, וחמי דיוקניה בההוא חיזו, ובהאי אתער לההוא רוחא חילא אחרא וכו', וסליק מתמן חד רוחא אחרא דאיהו ממונא עם ההוא רוחא דאקרי אסכר"א כדקאמרן, ודא איהו לילי"ת אימא דשדין וכו'.

ממילא, אם מהרי"ץ כל כך חשש, ולא רצה להזכיר זאת, אלא הפך את המלה, לכן כבר כמעט חשבתי לחזור בי.

אבל אמרתי, כי עלי לבדוק זאת בכת"י קדשו. ואכן בדקתי, ובכל הכתביד כולם, כתובה המלה 'אסכרה'. נמצא כי מי אשם בכך? המדפיס אשם בכך. אלה שהדפיסו את הספר עץ חיים למהרי"ץ, אז בירושלם, הם היו אשכנזים, וכנראה המדפיס שינה זאת מעצמו. בדקתי בשלושה כת"י, ובכולם כתובה המלה 'אסכרה'. דהיינו, מהרי"ץ לא שינה זאת.

א"כ אני נשאר בדעתי, כי אין שום חשש לומר את שמה, ורק המדפיס קצת בלבב אותנו.

השלמה בעניין הנוסח לקבץ את כל גליותינו, ומה באה לרבות המלה "כל".

אופן נוסף, כיצד לפרש את הריבוי 'כל גליותינו'? וכן רציתי עוד להרחיב בעניין נוסח ברכת תקע בשופר וכו', וכוונת החתימה בא"י מקבץ נדחי עמו ישראל. אולם אני רואה כי הזמן אינו מספיק. מה שאמרתי עד כה, היה רק ההקדמה, אבל בעז"ה בשיעור הבא נשלים זאת, או בהזדמנות. הרי אמרנו, כי הגירסא הזאת, היא רק הגירסא שלנו. האר"י לא גרס כך, אלא 'קבץ' ו'קבצנו'. אולם מהרי"ץ אומר, כי לדידן לא צריך זאת, כיון שהמלה 'כל' באה לרבות.

לדברי בעל יערות דבש, אפשר להסביר זאת בצורה אחרת. הכוונה היא, על כל גלולי הנשמות. הוא מפרש כך, בלי קשר למה שאנו אומרים. לכלהפחות אקרא לכם את לשונו [בחלק ראשון דף י' עמוד ד'], כך הוא כותב, ישראל במתן תורה, ששמעו קול שופר, חשבו שהוא שופר של יום הדין הגדול חרדו. ולכך כתיב [שמות י"ט, ט"ז] קול שופר הולך וחזק מאוד וכו', ויחרד כל העם אשר במחנה. וכן יצייר אדם תמיד, כאילו נשמע קול שופר באזניו, ותגעש ארץ לקול שופר, הוא שופר יום הדין. ובהתפללו על שופר לקבץ פזור פזורים, יכוון לקבץ כל גלולים שיש בעולם. כי אין בן דוד בא, עד שיכלו כל הנשמות שבגוף [יבמות דף סג ע"ב]. והיינו כמש"ל, כי כל ישראל הם בכלל גוף אחד, ויהיו נכללים כל הנשמות מגלולים. או לנו בזכרנו בעונש הגלגול, אשר אדם ישוב לימי עלומיו. ותחת אשר יצא מעולם חושך ועלמות, ישוב שנית לעולם אפל, ויהיה תינוק בן יומו מלוכלך בצואה, ויעברו עליו הרפתקאות רבות, אוי לאותה צרה. ועל ידי חטא קרי בעו"ה, מוסיפים ומאחרים הניצוצות קדושות כתוך הקליפות. זהו מה שאומר האר"י, 'ניצוצות הקדושה'. הוא מתכוין לכך. בכל אופן, היערות דבש מזכיר זאת רק בדרך אגב. ומעכבים בעו"ה הגאולה, מלבד רעות רבות שגורמים לעצמם על ידי כן.

שערי יצחק – השיעור השבועי

טוב. יתפזר ויתחלק העונש לחמש. א"כ, מה הפריע למשה רבינו? למה הוא מיהר, בכדי שהקב"ה לא יאמר 'דור חמישי'?

התשובה היא, ויובן, כי מ"ש 'על שלשים ועל רבעים', היינו בגלגול. כי ד' פעמים מגולגלת הנשמה, ולא יותר [זוהר ח"ב צא ע"ב]. ואם הגיע פעם רביעית, הקב"ה שולח לה עזר מן השמים ונשמה קדושה לסייע, אפס לא תצטרך להתגלגל עוד. כי כך מדותיו. 'פוקד עון אבות' עד ורבעים, ולא יותר. הקב"ה עוזר לאדם, שיוכל להתגבר ולהצליח. ומה שאנו כל כך באריכות הגלות, הוא כי לא נשלמו הגלגולים. וכאשר ישלמו, יבא הגואל צדק. לכן משה רבינו מיהר להתפלל, כיון שהוא רצה למנוע את אריכות הגלות. ואם יאריך הגלות בעיכוב גלגולים, כשהנשמה מתגלגלת רק ד' פעמים, כמה היה ח"ו הגלות מתארך, אילו היתה הנשמה מגולגלת ה' פעמים. א"כ היה ח"ו אין קץ לגלות, וממש היה מתארך עד סוף אלף הששי. ע"כ יהיו עוד גלגולים, וממילא הגאולה תתעכב. ולכך משה שראה אורך הגלות, וע"ז היה לבו דוה עליו למאוד, כמ"ש זקני הגאון בספרו מ"ע [מגלה עמוקות] ע"ש, לכך כאשר שמע 'פוקד עון וכו' על רבעים, הרגיש כי זה יהיה סיבה לאריכות הגלות, ואיחור עולם התיקון. ולכך חשש, אולי יאמר על חמישי, ויהיה ח"ו אין קץ ממש לאריכות הגלות. לכך מיהר והשתחוה ארצה. וזה היה לטובת ישראל. ולכך מאוד יש להתפלל בברכה זו, להוריד כנחל דמעה, אולי יחונן השם צבאות.

לפי-זה, אפשר לנו לפרש פירוש נוסף, בריבוי 'כל גליותינו'. הכוונה היא, כי כל הגלגולים כולם יתקבצו, ויגיעו לתיקונם האחרון.

המקום ברוך הוא יזכנו, ויתקע בשופר גדול לחירותנו במהרה בימינו, אבי"ר.

הוא מסביר בהמשך, כי כתוב [בגמ' סנהדרין דף צ"ח ע"א], אין בן דוד בא, עד שיתבקש דג לחולה, ולא ימצא. במה הדבר קשור לדג? אלא הכוונה היא, כי בדגים, ישנם הרבה גלגולי נשמות של צדיקים. אלו הגלגולים הטובים ביותר שישנם. וז"ל, והנה אמרו [סנהדרין דף צח.], אין בן דוד בא, עד שיתבקש דג לחולה, ולא ימצא. שהרצון כי אין משיח בא, עד שיהיו כל הגלגולים מתוקנים. ומתחילים באדם ובבהמה. ובסוף הגלגול, שכבר נתקן ממש, רק צריך עדיין תיקון מועט, עוד מגולגל בדגים, ואסיפתן מטהרתן. ולכך בדגים, מגולגלים נשמת צדיקים, כנודע וכו'. הוא מאריך כאן על כך.

ואח"כ הוא אומר, אבל בזמן המשיח, יתוקנו כל הגלגולים, אפילו הצדיקים שהם בבחינת דג, כבר נשלם. וזהו אומרו, עד שיבוקש דג לחולה, ולא ימצא. לכך עלינו להתפלל, שיהיו הנדחים הם הגלגולים, שהם בדומם צומח חי מדבר, יהיו מתוקנים. הדבר הפלא ופלא.

והוא מוסיף וכותב, ואמר במדרש [מכילתא יתרו סוף פ"ו] וכן פירש רש"י [ברש"י לא מצאתי. ועיין נחל קדומים להחיד"א, ותורה שלימה. יב"ן] 'פוקד עון אבות על בנים וכו' וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו' [שמות ל"ה, ח.]. ופי', למה מיהר? שלא יאמר על דור חמישי. מדוע משה רבינו מיהר להשתחוות? כיון שהוא חשש, כי הקב"ה ימשיך ויאמר גם 'דור חמישי'. לכאורה, מה מפריע למשה רבינו, שהקב"ה יגיד זאת? והקשו, הא אמרו [זוהר ח"ב רע"ג ע"ב] ש'פוקד על בנים ושלשים ורבעים' הוא להקל, כי המשא הקשה לאחד, נוח לשנים. וא"כ, אם יהיה פוקד על חמישי, יקל המשא למאוד בחלקו לחמשה חלקים. לכאורה, משה רבינו, עושה ההיפך מן הרצוי. דהיינו, אם הקב"ה לוקח את העון על ארבעה דורות, פירושו כי בכל דור יהיו ענושים רק קצת. ואם יהיו חמש דורות, הרי הדבר עוד יותר

בעזרת ה', אנחנו מתכוננים להוציא לאור, את הספר פסקי מהרי"ץ חלק שלישי "שערי טהרה", במהדורא חדשה. הספר כבר נמצא לקראת סיום, והרב ניר טיירי הי"ו אמר לי, כי הוא משתדל בכך. ולכן, מי שיש לו תיקונים, שגיאות דפוס או הערות על הספר, שיודיע לנו כמה שיותר מהר, כיון שכנראה הספר יכנס בקרוב להדפסה בעז"ה יתברך, ובכדי שלא יהיו עיכובים. אפשר למסור את התיקונים אלי, או לרב ניר טיירי הי"ו.

שאלה מהקהל: בעניין שהרב אמר, כי אסור לדבר על האנשים שבארץ ישראל, ראיתי שהרב כתב בהסכמה לספר בארות שלמה, על פסקי מהרי"ץ חלק אבן העזר, כי זאת הסיבה שהארץ מקיאה את האנשים, כיון שהיא מקפידה שלא יגידו כי זה בגלל שלא היה בה המבול, א"כ היא זאת שגורמת לחטאים. א"כ יכול להיות, שאם מדברים על האנשים, ממילא זה גם מתייחס אל הארץ בעצמה, כיון שהיא גרמה לכך.

תשובת מרן שליט"א: אתה רוצה להסביר, מדוע אסור לדבר על האנשים, לדעת הנצי"ב? כיון שהארץ גרמה להם, והיא זאת אשר עשתה אותם רעים? אבל למעשה, בספרים כתוב ההיפך, כי ארץ ישראל עושה את האנשים יותר טובים. דהיינו, ח"ו אדם שהוא רשע בא"י, אם הוא היה בחו"ל, הוא היה יותר רשע. כך ראיתי מסבירים (עי' בהקדמת ספר עטרת פז, חלק אהע"ז דף נ"ז, ד"ה ובכלל) כי האנשים בחו"ל, אינם מרגישים את עצמם רעים. אבל בארץ ישראל, אדרבה, לפעמים כביכול הארץ מורידה לאנשים את הגאווה. בכך הם אכן מגלים את עצמם.

שאלה מהקהל: אבל הרב כתב כך בהקדמה על בארות שלמה.

תשובת מרן שליט"א: א"כ, צריך לעיין בדבר. [אחרי השיעור עיינתי בספר הנזכ"ל. והנה הבאתי שם בס"ד את דברי הספר חן טוב למה"ר טוביה הלוי, מתושבי צפת ת"ו לפני

כמה מאות שנים, שכתב חידוש נפלא, כי תועבות הכנענים שהיו בא"י, נבעו מפני שהיא ארץ לא מטהרה, כי לא ירדו גשמי המבול בארץ ישראל רק בשאר העולם כידוע, ולכן כל העולם התנקה מזוהמת דור המבול, ולא א"י. אבל הוא מדבר רק על עוון עריות, כמפורש שם בפ' אחרי מות דף קצ"ה ע"ד, שהארץ מקפידה על כך ומקיאה את יושביה, כדי שלא יתלו את הסרחון בה ויאמרו שהיא גרמה להם וכו'. ושם נאמר וְאַפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ, וְתִקֵּא הָאָרֶץ אֶת יִשְׁבֵּיהָ [ויקרא י"ח, כ"ה] מפני כבודה, שלא יאמרו כי היא גרמה להם הטומאה יעוש"ב.

יוצא עכ"פ שאוויר ארץ ישראל גורם, וסוף סוף זה גנאי לא"י. לא לארץ עצמה, אלא לאויר שלה. אלא שזה לא מכריח לעניינינו, שלא דיברנו על עוונות פריצות דוקא, אלא באופן כללי, שמקלקלים ב"חכמותיהם" את המאכלים, כגון עופות, פירות וירקות, וכדומה.

שאלה מהקהל: גם על הממשלה אסור לדבר? תשובת מרן שליט"א: אדרבה, מותר לדבר על הממשלה, אבל בלי קשר לחוץ לארץ. הדגשנו זאת מקודם. אתה יכול לדבר, כאשר הדבר ללא קשר לארץ אחרת. לא לעשות השוואות ביניהן. אפשר לומר, האם הפרי טוב, או שאינו טוב, לגופו של-עניין בלבד. אבל אם אתה מדבר על הפרי הזה, כלפי הפרי של חוץ לארץ, ששם הוא יותר טוב, א"כ אתה מוריד את דרגת ארץ ישראל.

שאלה מהקהל: לגבי קשר התפילין של-ראש, שמענו בשם הרב, כי הרב חזר בו מדבריו. האם הדבר נכון?

תשובת מרן שליט"א: מה? שכביכול חזרתי מהחזרה? גם אני שמעתי זאת, ואינני יודע מהיכן יצאה השמועה הזאת. אני רואה שישנם כאלה, המטעים את הציבור.

שאלה מהקהל: אבל מישחו אמר, כי כך ענה לו הרב בטלפון?

הודעה חשובה!

שיעור זה הוקלד עפ"י שמיעה בעיקר, נערך והגה לפי הבנת העורך. השיעור היה לנגד עיני מרן שליט"א קודם הוצאתו, הוסיף עניינים וציין מקורות, שיפר ותיקן דברים רבים, אולם מפאת העומס הרב המונח על כתפיו, נבצר ממנו לעבור הגהה מדוקדקת, להאיר ולהעיר בהרחבה כבשיעורים שעברו.

לאור האמור, בכל ספק או שאלה המתעוררת למעיין בשיעור זה, יש לו לברר היטב את הדבר להלכה ולמעשה אצל מרן שליט"א. הערות ותיקונים יתקבלו ברצון.

ניתן להקדיש את הוצאת השיעור לע"נ, או לרפואה, הצלחה ופרנסה טובה. פרטים בטלפון: 050-4140741

תשובת מרן שליט"א: אם נלמד זכות על השואל, כנראה שהוא לא הבין נכון. דהיינו, אם הוא לא משקר, כנראה שהוא הבין לא נכון. לא חזרנו בנו, ואנו אומרים לעשות קשר דל"ת מרובע, וכך הוא העיקר.

דברי מרן שליט"א בשבת הספר "יום השביעי" על הלכות מוקצה, מאת המחבר הרב הגאון משה רצאבי שליט"א.

לגבי הספר "יום השביעי", למי שעדיין אינו יודע, זכינו ב"ה כי יצא לאור הספר "יום השביעי", על הלכות מוקצה, מאת בני הרב הגאון משה הי"ו, אשר זכה לחבר את הספר הזה. הרב שילה הי"ו זכה להוציא זאת לאור, ע"י מוסדות יד מהרי"ץ, בשיתוף עם מוסדות פעולת צדיק.

ברוך ה', הספר הפלא ופלא, לא בא כבושם הזה. בספרי שלחן ערוך המקוצר, כשמו כן הוא, ישנו פירוט על כל ענייני מוקצה. כך שהלומד בספר הזה, בעז"ה יאורו עיניו, והוא יידע בקלות את המעשה אשר יעשה. כן ירבה וכן יפרוץ, אכי"ר.

חדש!
ק"ק
"קול יהודי תימן"
058-70-20-222
מוזרי שיחה רבולה
חינם לבעלי חבילה ללא חבלה
תוכן ומידע קולי
לק"ק תימן
תורה, תפילה, הלכה, מוסר, שירים
מושגים, יצאו לאור, אירועים,
מאגר טלפונים, ועוד...
ש"י מוסדות יד מהרי"ץ
בשיתוף ארגון "אור ההלכה"